

2. Els orígens ramaders i el nom de Quatretondeta

Quatretonda de Seta o de Serrella, per a distingir-la de la vila de Quatretonda, a la Vall d'Albaida, és el nom històric de l'actual municipi de Quatretondeta.⁴ La nostra petita Quatretonda s'eleva a 605-630 m d'altitud respecte del nivell de la mar d'Alacant. Es troba uns 20 km al nord-est d'Alcoi i compta amb un terme de 17,01 km²,⁵ habitat per unes 120 ànimes. El territori local afronta pel nord amb Balones i Benimassot, per l'est amb Fageca, pel sud amb Confrides i Benasau, i per l'oest amb Benasau i Gorga.

Contrasta topogràficament amb el pla de la vall (550-700 m) la brusca elevació del muntanyam de Serrella: fins als 1.359 m del Recingle Alt i fins als 1.387 m del pla de la Casa. El riu de Seta serpenteja perforant el terme de nord-est a sud-oest, alhora que recull les aigües dels barrancs de la Fita, Costurera, Ferrandis, Romero i els Codonyers, per la vora dreta. Per la riba esquerra, s'hi ajunten els barrancs dels Moros i de l'Ombria; el Barranc Fondo, de les Simetes i del Cirer; el del Llop; el del Racó, Juncalet, Teuleria o Bassetes; la Vinyeta, les Cremades, la Canal i les Coves. Passa el riu relativament prop de Quatretondeta, però el barranc que voreja el nucli urbà és el del Racó.

Com s'observa, els noms incorporats a la terra —la toponímia de Quatretondeta— solen evocar llinatges d'amos (el pla de Bonet, la cova de Na Maria, el tossal de Toni, la carrasqueta del Patró, el pla de Bonet, la caseta del Rector, el barranc de Romero, el toll de Gatany, la penya de n'Esmeralda, el pla de Mollà, el barranc de Gil, el cantal del Magre, la foieta dels Colaús, la llometa de Navarro) o, més sovint, a trets descriptius. Al·ludim així a colors (la Font Roja,

⁴ El sufix diminutiu *-eta*, de caràcter popular, com els de *Milleneta*, Sant *Joanet* d'Énova, etc., s'adoptà oficialment a partir del 1834, quan es constituí el municipi, arran de la revolució liberal.

⁵ Segons les estimacions de l'Instituto Geográfico Nacional, del 1899, l'extensió exacta seria de 1.701,5625 hectàrees, equivalents a 20.474 fanecades forals valencianes.

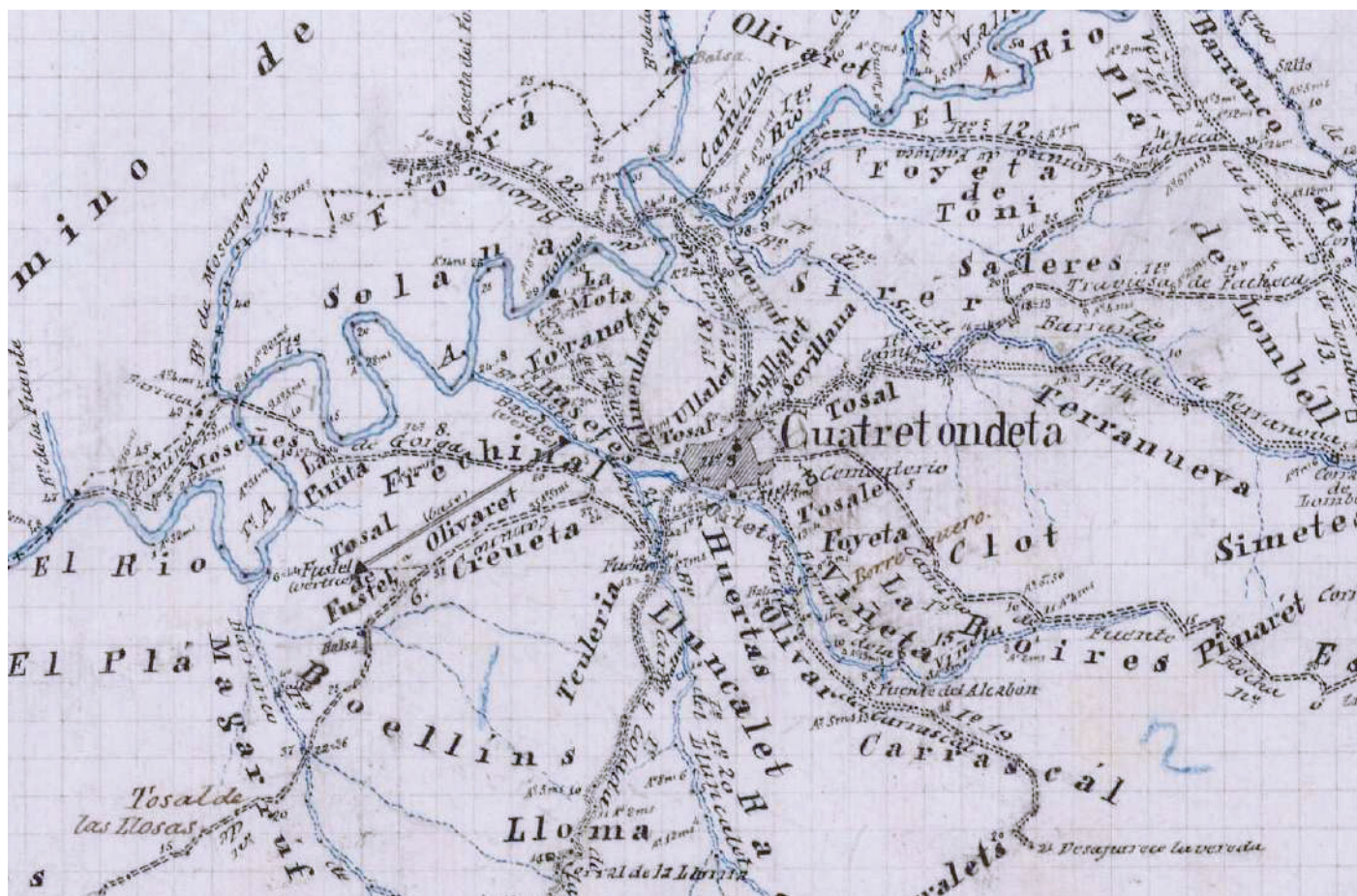
L'abadia, la Sala (antic ajuntament) i l'església

Panoràmica del nucli antic: tot és, bàsicament, nucli antic

la Coveta Negra, la Penya Roja, els Blanquinals), característiques morfològiques o topogràfiques (el Pla, l'Ombria, la Solana, el Recingle Alt, els Runars, la Lloma, les Agulles, els Frares, la Punta, el bancal del Clot, el Bancal Pla, la Rambleta, el Bancalet Redó, el Salt, el tossal de l'Aire, la Canal, els Clots, les Barrancades, les Simetes, la Cova Foradada, la Cova Negra, el Collado, l'Ullalet, la Boira, les Costeres), fauna (la cova de les Raboses, el barranc del Llop), flora (el fondo de la Sàlvia, la font de l'Albarzer, la font de l'Espinal, el Juncalet, la bassa del Carrascal, la Coscolla), terres rompudes i abancalades (la Retura, les Hortes), conreus (els Co-

donyers, les Cinc Oliveres, la font de la Vinyeta, el barranc del Cirer, la Figuereta, la fonteta de les Parres, l'Olivar), elements antròpics (la penyeta de les Creus, la Creueta, les Bassetes, la Sènia, la Teuleria, la caseta de la Llum, els Corralets, el Maset, el Sifó, la bassa del Carrascal, el Pouet, el corral de la Peña) i deveses o reserves de terra feudals: la Terranova, segons documents d'arxiu, remet a la comtessa de Terranova i altres descendents de Roger de Lloria.

Mapa topogràfic del terme, del 1899 (IGN)

Com s'observa, els moros expulsats el 1609 s'emportaren amb ells la microtoponímia llatina, amaziga i aràbiga. Només hi deixaren els noms de Serrella (documentat ja el 1270: era la 'serra' per antonomàsia, per als pobles comarcans) i el Llumbell, del romandalusí *lumbayr*, 'la lloma', com el poble de Llombai. La despoblació i la partició de les terres de l'antic poblat morisc de Costurera explica que Quatretondeta tinga hui una partida de Costurera. La repoblació del segle XVII atragué uns quants mallorquins: un tal Perelló, que venia de Magaluf, donà nom a les terres que ara diem "el Magarruf". El toll de Gatany remet al cognom Catany, de Llucmajor. El Maçanet és també cognom mallorquí. I el Forà sona a concepte igualment mallorquí: a Mallorca diferencien la Ciutat de la Part Forana de l'illa. En conseqüència, el Forà de Quatretondeta seria el sector de terres dellà el riu de Seta. Quant al Boellí, podria derivar perfectament del mallorquinisme *budellim*, 'munt de budells' emprats per a fer embotit o sobrassada: el malnom d'algun carnisser...?

El terreny és tremendament escabros. Com una mar d'oliveres, agitada per un fort temporal. Tot són torrents profunds que condemnen el llaurador a un minifundisme de fràgils camins. Els plans de Quatretondeta es compten amb els dits d'una mà. I, encara que el poble és agrícola *contra natura* des de fa segles, la toponímia rememora els orígens ramaders del poble. El Compador de Serrella és un estret per on feien passar les pècores els pastors per a comptar-les. Els Bardals són barreres de fusta que es ficaven per tancar el ramat. Les Cremades es feien en el matollar de l'erm, perquè hi brotara herba llisa. El Freginal eren terres destinades al farratge, per a engreixar els animals. Les Saleres eren les pedres on s'escampava la sal perquè la lleparen ovelles i cabres: entre altres coses, les ajuda a digerir la pastura eixuta en estiu. La mallada de les Cigales fa referència a un clos de pedra seca on els ramats sestejaven a migdia. Finalment, tenim els Ers (*erbs*, herba farratgera), la Devesa (vella reserva senyorial de pastures), el tossal del Borreguero; els corrals, alguns ja perduts, i els distints assegadors o vies pecuàries que travessen el terme.

Un bardal on tancar el ramat, a la serra de Famorca (OM)

Ovelles pasturant pel terme

L'expansió vitivinícola del segle XIX reduí la ramaderia a mínims: 328 ovelles i 24 cabres, l'any 1881. Quant al bestiar major, 52 matxos i mules i 13 rucs, per a les tasques del camp. I pel que fa als corrals, el 1899 en quedaven 9 en peu (el del Mas de les Cremades, el de la Lloma, el de la Penya, el de n'Esmeralda, el de la Font Roja, els dos de l'Espinar, el del Pla i el del Llombell) i 2 d'enrunats: el del Barranc dels Moros i un sense nom, proper al de l'Esmeralda. L'autarquia de postguerra (1940-1952) reviscolà l'activitat. Hi havia pastors transterminants que, seguint una tradició mil·lenària, "anaven a marina", és a dir, s'enduien a hivernar les ovelles al litoral de Xàbia, Benissa, Altea o Benidorm, on passaven l'antic *hibernum tempus* dels pastors romans: del novembre al març. Entre Sant Josep (19 de març) i la primeria d'abril se'n tornaven a pujar a les muntanyes frescals per a passar el llarg estiu dels romans, anomenat *ver*: de l'abril a l'octubre.⁶ Al poc de temps de pujar-se'n a la serra, esquilaven les ovelles; pel maig o la primeria de juny.

Una vegada tornats al terme, els ramaders gaudien de fonts amb gamellons i abeuradors per al bestiar: la dels Dos Xorros, la de l'Alcavó de la Vinyeta, la de l'Espinal, les fonts de la Serra, la Font-Roja i la de la Canal. A la serra, buscaven recingles ombrívols on parar bardals de fustam i pedra seca, i fer mallada; per exemple, als Bardals que hi ha entre les fonts de la Serra i la Font Roja. El trànsit pel bancalat s'efectuava pels assegadors, que són els camins més antics del terme, amb drets de pas que oscil·len entre els 75 i els 20 m d'amplària. Doncs bé, tots aquests assegadors conflueixen a Quatretondeta, que és on estaven els corrals, en les mateixes cases del poble. En època musulmans, per exemple, hi havia diversos assegadors que treien cap a Quatretondeta com a porta d'entrada o de pujada cap a Serrella: el de Millena i Gorga, el de Benasau, el de Costurera o del castell de Seta i el de Balones. A escala local, es parla de l'assegador del Corral de Moreno, del Pla de Bonet, de les Covetes a Benasau, els dos del Carrascal, el de les Bassetes... Hem de tenir en compte, que entre les alqueries morisques de la zona, moltes

⁶ Un dels últims a practicar la transterminància Quatretondeta-Altea la Vella fou Joan Orta 'el Provincial', l'avi de Cèsar, en la dècada del 1950.

portaven nom de corral: Albacar (*al-baqâr*, ‘el corral de vaques’), a Benillup; el Rafalet i el Rafal de Benimarco, a la mateixa vall de Seta (àrab *rahl*, àrab andalusí *râhal*, ‘corral’), etc.

En el segle XXI, emperò, la ramaderia és una activitat testimonial i anecdòtica: només dues explotacions, amb ramats curts. Juan ‘de Confrides’ (Joan Soler Bardisa) és un dels últims ramaders que queden. S’ha dedicat tota la vida a criar corders i cabrits per a proveir directament les carnisseries del triangle Benimantell-Cocentaina-Fageca, fins al 1993. A partir d’aleshores havia de recórrer a marxants o intermediaris. Arribà a tenir 536 ovelles i 90 cabres; més una vintena de borregos mascles i 2 o 3 moltons, per a criar. Jubilat el 2014, conserva en l’actualitat 28 ovelles i 10 cabres. Les cabres ajuden a mantenir els mamantons, que són els corderets o anyells afeblits quan la mare deixa d’atendre’ls.

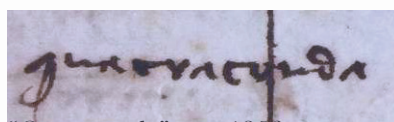
No és estrany, en conseqüència, que el símbol heràldic de Quatretondeta siga un corral.⁷ De fet, el nom del poble, com explicà el 1963 Joan Coromines, deriva del llatí vulgar CORTE, ‘corral’ (com en Cortes de Pallàs, Cortes d’Arenoso, etc.), influït analògicament per QVADRA (igual en llatí i en valencià) o pel numeral *quatre*, el que explica la diftongació amb metàtesi *corte* > *kwatra/kwatre*. En escrits del segle XIII, la Quatretonda de la Vall d’Albaida apareix escrita també com *Quartonda*, i el gentilici local és *quartondins*; a diferència dels de la vall de Seta, que som *quatretondans*. La menció més antiga del nostre poble és del 1356: d’un notari alcoià, que escriu *Quatratonda*. Coromines dedueix que els dos noms responen a l’existència d’algun ‘corral redó’, *Corte rotunda*. Tanmateix, nosaltres deduïm, més senzillament, que l’origen d’ambdues Quartondes o Quatretondes es el d’un ‘corral de l’esquilada’, **Corte tonda* > *Cotretonda* > *Quatretonda*.

Per això no hi ha rastre, ni del ‘paratge arrodonit’ que pensava el romanista, ni de cap corral ni forma de carrer arrodonida, ni a la vall de Seta ni a la Vall d’Albaida. La hipòtesi més versem-

⁷ Segons que fou aprovat pel Govern Valencià, en resolució del 25 de juny del 2012, publicada al DOCV núm. 6815 del 10 de juliol del 2012, p. 20688.

Armes heràldiques
de Quatretondeta

"Quatretonda", any 1356.
Arxiu Municipal d'Alcoi

Placa de mitjan segle XIX

blant és que, avançada la primavera, els pastors de l'alta edat mitjana (segles V-X), quan encara es parlava el romanç, bastiren un corral en un cara-sol encosterat, l'actual solar de Quatretondeta, per a reunir-se, esquil·lar les ovelles i celebrar-ho amb una borregada, com les que es feien del darrer dia de festes, encara no fa molts anys. Això seria pel maig, després del retorn dels ramaders que hibernaven a la Marina. I segurament anomenarien **tonda*, 'esquilada', a aquesta operació comunal i festiva: *tosa* en català (llatí *tonsa*), però *tonte* en francès i *tunda* en castellà, veus que permeten deduir l'existència d'aquest vocable llatí vulgar o romandalusí **tonda*.⁸ El mateix

⁸ En toponímia, hi ha una Casa Tonda a Vilafermosa, una Cañada Tonda a Aras de los Olmos i un corral de la Tosa (en aragonés) a Arcos de las Salinas. En una casa d'esquilada, hi havia [1] un corral parcialment cobert per a guardar el bestiar; [2] un corredor estret on amuntegar les ovelles per a fer-les suar i que es reblanira el greix de la llana. Així es facilitava l'esquilada. Del passadís anaven passant reses a [3] la cambra d'esquilada, mentre tornaven a omplir l'antesala de suada. A banda hi hauria [4] una llotgeta ventilada, on alçar la llana per a dur-la després a llavar, i [4] una cambra coberta amb llar i jaços, per a allotjar pastors i tonedors.

fenomen festiu tindria lloc a la Vall d'Albaida, on els ramaders pasturaven en hivern a les marjals de la Safor i en estiu a la serra de Quatretonda o del Boscarró. Allí hi hauria una altra *corte-tunda*. Pensem que, en tota la Mediterrània, també entre els berbers del Magreb, era corrent celebrar festes comunitàries a l'hora d'esquilar les ovelles.⁹ L'operació de *tondre* es realitzava en minva (si s'efectuava en lluna creixent, les ovelles agafaven sarna) i requeria d'aigua, no sols per a abeurar el bestiar, sinó també per a rentar en acabant la llana. En el tractat de ramaderia de Nicolás Casas (Madrid, 1844) s'explica el procediment ancestral:

El esquila del ganado lanar es una verdadera siega. Es el producto más hermoso que de él se saca, y no sin razón se tiene por día de júbilo, de fiesta y de regocijo [...]. Se tiene la costumbre de encerrar las reses por algunos días antes del esquila, en el local que lleva el mismo nombre de *encerradero*, y el de *baché*, con el objeto de calentarlas y que suden [...]. Para evitar el desorden, acuerdan la entrada con anticipación de los amos [...], avisando al capitán de tijeras para que este pronto con su cuadrilla y demás operarios [...]. Se separa la cría, se encierra el ganado y, al amanecer, se *embacha* [se'l tanca al *baché*].

La Quatretondeta fundacional degué ser, doncs, allò que els castellans d'antany deien un *esquila* o *casa de esquila*: un corral *ex professo* on concentrar el bestiar llaner al temps d'esquilar-lo; un lloc de trobada i de festa per als pastors del país de Seta. Al voltant de la *CORTE TONDA s'assentarien pastors que, amb el temps, aprofitaren l'aigua de la Vinyeta per a regar les Hortetes, i compaginaren ramaderia i agricultura.

La terra d'ací, però, no és tan fructífera i generosa com la de Quatretonda, a la Vall d'Albaida; raó per la qual Quatretondeta —la germana menuda— romangué “pobra i xicoteta”, com deien despectivament a Benilloba. “Quatre cases i una tendeta”, en diuen també. I si en Qua-

⁹ En llengua berber o amazic, la festa de la tosa és diu *Telesa*, mot que podria explicar l'existència d'un altre corral d'esquilada comarcal a Teresa (la Vall de Cofrents), un poble històricament ramader i productor de llana. Ja en la Bíblia es parla d'aquestes festes, denominades *festa de la tosatura* a Itàlia, *fiesta del esquila* a Castella, *fête de la tonte* a França, *festa de l'esquilada* o *de la tosa* a Catalunya, etc.

tretondeta són *espentadors* de renom gentilici, és perquè, com explicà Martí i Gadea per vici “o lo que siga” els dona per “posar-se damunt uns als altres les mans ensé que parlen; de gastar-se jances i d’espentar-se o rempuixar-se”.

Llavador, abeurador i font dels Dos Xorros

Un corral de tosa o esquilada
al Marroc amazic